

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІЗ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

КОЖЕВНИКОВА Вікторія Олександрівна - доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права імені Л. Юзькова

ORCID: 0000-0002-0410-6756

УДК 347. 511

DOI 10.32782/EP.2022.3.18

Стаття присвячена розгляду особливостей механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. У цій науковій статті аналізуються положення національного законодавства та відомі доктрини й концепції для визначення базових посилок підходу щодо розуміння сутності механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки з огляду на існуючі там теорії. Проведено аналіз сучасної правової системи позадоговірних відносин з заподіяння шкоди. Розглянуто окремі порушення у сфері регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, у результаті чого встановлено, що підставами виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди можуть бути як протиправні, так і правомірні дії, за настанням яких було завдано шкоди в майновій або немайновій сфері.

Ключові слова: деліктні зобов'язання, механізм правового регулювання, правовідносини, заподіяння шкоди, джерело підвищеної небезпеки, особисті немайнові права, майнові права, моральна шкода, підстави виникнення, недоговірні зобов'язання, компенсація витрат, неправомірні дії, бездіяльність.

Постановка проблеми

У механізмі функціонування правової системи дедалі більшого значення набуває використання державою різних важелів впливу на волю та поведінку учасників суспільних відносин. Особливого і чи не найделікатнішого впливу потребує саме сфера

відносин із заподіяння шкоди завданої джерелом підвищеної небезпеки. Складність цього механізму полягає в тому, що необхідно враховувати об'єктивну неможливість права регулювати ті індивідуальні відносини, втручання у сферу яких може повністю знівелювати ефективність права у сфері здійснюваної ними охоронної функції.

Щодо механізму правового регулювання окремого аналізу можуть піддаватися його елементи (стадії), а також їх взаємозв'язок між собою. Це дасть підстави не лише стверджувати про можливості дослідження механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки з погляду деліктного права, а й визначити теоретико-правову можливість установа окремих складових елементів механізму правового регулювання та правових підстав виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питання щодо особливостей відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки розглядаються багатьма науковцями в Україні і за її межами, а саме: Іоффе О. С., Боросивої В. І., Великанової М. М., Гринько С. Д., Отраднової О. О., Мироненко І. В., Кузнецьової Н. С., Ківалової Т. С., Кота О. О., Мануїлової К. В., Луця В. В., Плахіної І. В., Сороки О. О., Стефанчука М. О., Коссака В. М., Кохановської О. В., Підпригори О. А., Підпригори О. О., Шишки Р. Б., Шишки О. Р., Ясечко С. В. та ін.

Мета та завдання дослідження

За сучасних умов актуальним є питання про особливості дослідження механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, правову можливість установлення окремих складових елементів механізму правового регулювання та правових підстав виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди як в Україні, так і в низці іноземних держав. Саме тому метою цієї роботи є визначення базових посилок підходу щодо розуміння особливостей механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки в сучасному національному законодавстві та правових відстав настання особистої немайнової та майнової відповідальності.

Реалізація поставленої мети дозволяє сформулювати наступні завдання: чітко дослідити правову природу механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, встановити сутність поняття та зміст; ґрунтовно проаналізувати особливості правового регулювання відносин із заподіяння шкоди в позадоговірних зобов'язаннях, окреслити підстави настання цивільно-правової відповідальності в сучасній доктрині та законодавстві України.

Основний матеріал

Удосконалення механізму цивільно-правового регулювання механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки вимагає наявності відповідного комплексного підходу. У цьому аспекті доводиться констатувати, що зміни, які були внесені у законодавство України щодо відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки за останні роки, фокусуються на вирішенні окремих питань, не містили цілісного, системного підходу, і, як наслідок, не справили відчутного позитивного впливу на стан системи позадоговірних (деліктних)зобов'язань.

Як відомо, С. С. Алексєєв зазначав, що під категорією «механізм правового регулювання» потрібно розуміти всю сукупність

юридичних заходів у їх єдності, за допомогою яких забезпечується природний вплив на суспільні відносини [1, с.30]. М. О. Теплюк, досліджуючи механізм правового регулювання з погляду теорії держави та права, стверджував, що механізм правового регулювання потрібно розглядати як узяті в єдності систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини. Це ланцюг, початковою ланкою якого є юридичні норми, у силу самої логіки права, цілком закономірно завершується актами реалізації, коли можливості (суб'єктивні права та обов'язки), виражені в позитивному праві, стають фактами реального життя [2, с.9].

С. О. Сарновська розглядає механізм правового регулювання у двох аспектах: широкому та вузькому. При цьому, у широкому розумінні – це сукупність безпосередньо соціальних та юридичних засобів об'єктивації та реалізації норм природного права, що покликані забезпечити стабільність суспільних відносин шляхом найбільш оптимального поєднання суспільних та індивідуальних інтересів членів соціуму, з метою створення умов для прогресивного розвитку кожної особистості, а також реалізації її прав і свобод. У вузькому розумінні – це система юридичних засобів, яка має привести суспільні відносини у відповідність з визначеними державою моделями поведінки [3, с.226].

Л. О. Корчевна зазначає, що розуміння механізму правового регулювання зорієнтоване на причинно-механічну картину світу, згідно з якою всі явища викликаються причинами і оцінюються відповідно до законів механіки [4, с.117]. С. О. Погрібний стверджує, що механізм правового регулювання є послідовним ланцюгом зміни окремих правових явищ: норма права, що регулює цивільні відносини, – юридичний факт права, та обов'язки – реалізація цих прав і виконання обов'язків, а за необхідності – також захист порушеного права чи інтересу [5, с.43].

Р. Б. Шишка та О. Р. Шишка розуміють механізм правового регулювання цивільних правовідносин як передбачені нормами права конструкції визначальних для цивільного

права правових інститутів (предмет і метод, засади цивільного законодавства, підстави їх виникнення, правове становище учасників, правовий режим об'єктів, місце та час здійснення прав і виконання обов'язків), які визначають допустимість, вид і зміст цих правовідносин [6, с.223]. Проте, такий підхід до визначення механізму правового регулювання цивільних відносин залишається дискусійним, з огляду на правову природу окреслених відносин.

Механізм правового регулювання можна охарактеризувати, керуючись основними його ознаками, у такий спосіб: 1) правовий механізм завжди є комплексом (системою) юридичних засобів, способів, форм, а його структура охоплює цілу низку нормативних та правореалізаційних юридичних засобів; 2) правовий механізм існує для реалізації певної юридичної мети; 3) правовий механізм є не просто сукупністю, а системою взаємоузгоджених засобів; 4) дія правового механізму здійснюється залежно від заданої програми, своєрідної схеми «алгоритму», що передбачає певну чіткість виконання [7, с.187].

На підставі опрацьованих доктрин та підходів щодо визначення сутності поняття самого механізму правового регулювання в цивілістичній науці можна зробити висновок, що під механізмом правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, у тому числі й завданої джерелом підвищеної небезпеки, доцільно розуміти передбачені нормами права сукупність належних юридичних заходів, на підставі яких здійснюється правовий вплив на поведінку учасників.

Разом із тим, щодо змісту поняття «зобов'язання з відшкодування шкоди», доцільно відмітити позицію Т. С. Ківалової, що при аналізі цивільних недоговірних охоронних правовідносин доцільніше говорити не про «правопорушення», а про «завдання шкоди» як підставу виникнення і визначальну ознаку таких правовідносин. При цьому цивільні охоронні правовідносини, за твердженням ученої, можуть бути як наслідком правопорушення, так і виникати внаслідок об'єктивно-протиправних дій, випадкового завдання шкоди, події тощо. Відповідно, вони можуть не лише виражатися у цивіль-

но-правовій відповідальності, а й виступати мірами захисту [8, с.22-23]. Подібний підхід займає й С. Д. Гринько, так учена стверджує, що неправильно вважати, що будь-які зобов'язання, які виникають із відшкодування шкоди, є деліктними. Інститут відшкодування шкоди вирішує і має вирішувати більш глобальне завдання – забезпечення ліквідації наслідків заподіяння шкоди, відновлення порушених прав потерпілих за допомогою зобов'язань з відшкодування шкоди, які можуть бути наслідком не лише протиправних, а й правомірних дій [9, с.66].- З наведеного слідує, що загалом підставами виникнення позадоговірних зобов'язань з відшкодування шкоди можуть визнаватися як неправомірні (протиправні), так і правомірні дії, у результаті яких було завдано шкоди в майновій або особистій немайновій сфері.

У юридичній літературі до спеціальних видів деліктних зобов'язань відносять зобов'язання, що виникають із завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Така позиція підтримується й судовою практикою, так деліктні зобов'язання, що виникають із завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, відносять до спеціальних деліктів (ст. ст. 1187, 1188 ЦК України), які передбачають особливості суб'єктного складу відповідальних осіб (коли обов'язок відшкодування шкоди покладається не на безпосереднього заподіювача, а на іншу вказану в законі особу – власника джерела підвищеної небезпеки) та встановлюють покладення відповідальності за завдання шкоди незалежно від вини заподіювача [10, с.319]. Так, згідно зі ст. 1187 ЦК України під джерелом підвищеної небезпеки розуміють діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану діяльністю, що є джерелом підвищеної небезпеки, настає у разі її цілеспрямованості (наприклад, використання транспортних засобів за їх цільовим призначенням), а також за мимовільного прояву шкідливих властивостей об'єктів, що використовуються в цій діяльності (наприклад, у випадку завдання шкоди внаслідок мимовільного руху автомобіля). Зазвичай, до ключових ознак джерел підвищеної небезпеки відносять: 1) неможливість повного контролю з боку людини; 2) наявність шкідливих властивостей; 3) велика ймовірність завдання шкоди. Підвищена ймовірність заподіяння шкоди оточенню виникає тільки на підставі невідконтрольності джерела підвищеної небезпеки. Категорія випадковості пояснює причину невідконтрольності, оскільки вказує на її виникнення поза волею особи, що зумовлена об'єктивними причинами – недостатнім рівнем розвитку науки і техніки [10, с.320], або зумовлена низкою інших юридичних фактів, що не залежать від волі особи або виникають у результаті її бездіяльності.

Висновок

З проведеного аналізу положень чинного цивільного законодавства та сучасної правової доктрини слідує, що під механізмом правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, у тому числі й завданій джерелом підвищеної небезпеки, доцільно розуміти передбачені нормами права, сукупність належних юридичних заходів, на підставі яких здійснюється правовий вплив на поведінку суб'єктів деліктних зобов'язань. Підставами виникнення позадоговірних зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, можуть визнаватися як протиправні, так і правомірні дії, у результаті яких було завдано шкоди в майновій або особистій немайновій сфері.

Література

1. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва: Юрид. лит. 1966. С. 30.

2. Теплюк М. О. Введення закону в дію: теоретико-правові проблеми законодавчого регулювання: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2014. С. 9.

3. Сарновська С. О. Механізм правового регулювання та його подвійне тлумачення // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2004. № 12 (38). С. 46.

4. Корчевна Л. О. До критики поняття «механізму правового регулювання» // Право України. 2003. № 1. С. 117.

5. Погрібний С. О. Механізм та принципи правового регулювання договірних відносин у цивільному праві України: моногр. Київ: Правова єдність, 2009. С. 43.

6. Шишка Р. Б., Шишка О. Р. Механізм правового регулювання цивільних правовідносин // Про українське право / за ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2013. Ч. VI-VII. С. 233.

7. Пленюк М. Д. Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 187.

8. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. С. 22-23.

9. Гринько С. Д. Поняття та підстави виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої правомірними діями. Університетські наукові записки. 2008. № 3. С. 66.

10. Великанова М. М. Ризика в цивільному праві: монографія. Київ: Алерта, 2019. 378 с.

References:

1. Alekseev S. S. Mechanism of legal regulation in the socialist state. Moscow: Jurid. lit. 1966. P. 30.

2. Teplyuk M. O. Implementation of the law: theoretical and legal problems of legislative regulation: author's review. thesis dr. law Sciences: 12.00.01. Kyiv, 2014. P. 9.

3. Sarnovska S. O. Mechanism of legal regulation and its double interpretation // Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine. 2004. No. 12 (38). P. 46.

4. Korchevna L. O. Criticism of the concept of «mechanism of legal regulation» // Law of Ukraine. 2003. No. 1. P. 117.

5. Pogribnyi S. O. Mechanism and principles of legal regulation of contractual relations in the civil law of Ukraine: monogr. Kyiv: Legal Unity, 2009. P. 43.

6. Shishka R.B., Shishka O.R. Mechanism of legal regulation of civil legal relations // About Ukrainian law / edited by. Prof. I. Bezklubogo. Kyiv, 2013. Part VI-VII. P. 233.

7. Plenyuk M. D. Grounds for the emergence of binding legal relations in the mechanism of legal regulation: monograph. Kyiv: Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2016. P. 187.

8. Kivalova T. S. Obligation to compensate for damage under the civil legislation of Ukraine: autoref. thesis ... doctor of juridical sciences: 12.00.03 / Odesa National Academy of Law. Odesa, 2008. P. 22-23.

9. Grynko S. D. The concept and grounds for obligations to compensate for damage caused by lawful actions. University scientific notes. 2008. No. 3. P. 66.

10. Velikanova M. M. Risk in civil law: a monograph. Kyiv: Alerta, 2019. 378 p.

*Kozhevnikova Victoria Alexandrovna,
doctor of Law, Professor of the Department
of international and European law
of the Khmelnytsky university of
management and right for the name of L.
Yuz'kova*

E-mail: bojko.v1909@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0410-6756

MECHANISM FOR LEGAL REGULATION OF RELATIONS DUE TO CAUSE OF DAMAGE CAUSED BY THE SOURCE OF INCREASED DANGER

The article is devoted to consideration of the peculiarities of the mechanism of legal regulation of relations with regard to the infliction of damage caused by a source of increased danger. This scientific article analyzes the provisions of national legislation and well-known doctrines and concepts to determine the basic premises of the approach to understanding the essence of the mechanism of legal regulation of relations for causing damage caused by a source of increased danger in view of the existing theories. An analysis of the modern legal system of non-contractual relations on the infliction of damage was carried out. Separate violations in the sphere of regulation of relations for causing damage caused by a source of increased danger were considered, as a result of which it was established that the grounds for obligations to compensate for damage can be both illegal and lawful actions, as a result of which property or non-property damage was caused sphere

Keywords: *tort obligations, mechanism of legal regulation, legal relations, infliction of damage, source of increased danger, personal non-property rights, property rights, moral damage, causes of occurrence, non-contractual obligations, compensation of costs, wrongful action, inaction.*